

Maksymalizm moralny w percepcji młodzieży i seniorów

ANNA OLESZKOWICZ, ALICJA KEPLINGER

Instytut Psychologii
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław

OLGA BĄK

Instytut Pedagogiki
Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji
Wrocław

STRESZCZENIE

Zaproponowana w artykule problematyka wyrasta z psychologicznych i socjologicznych nurtów badawczych i dotyczy poznania społecznego i formułowania ocen interpersonalnych – z jednej strony, oraz zagadnień dewiacji pozytywnej – z drugiej. Celem artykułu jest przedstawienie maksymalizmu moralnego jako jednego z przejawów dewiacji pozytywnej. Prezentowane badania stanowią pewien etap poszukiwania odpowiedzi na pytanie: Jakie jest miejsce i rola zjawisk skrajnie pozytywnych we współczesnym świecie i jakie mechanizmy psychologiczne leżą u podstaw najbardziej typowych reakcji społecznych na te zjawiska? W badaniach wzięło udział 405 osób z dwóch grup wiekowych (255 osób w wieku 15–19 lat i 150 osób w wieku 55–91 lat). W badaniach zastosowano listę 52 zachowań społecznych skonstruowaną na podstawie Kwestionariusza Etyk (Wojciszke, Baryła 2002). W rezultacie prowadzonych badań empirycznych udało się z grupy ocenianych zachowań wyodrębnić 15, które spełniły kryteria zachowań związanych z maksymalizmem moralnym; jednocześnie nie udało się ustalić zachowań bezspornie pozytywnych w ocenie społecznej. Ustalono także, że istnieją różnice w ocenie zachowań moralnie pozytywnych reprezentujących poszczególne kody etyczne, a porównania badanych grup młodzieży i osób starszych wykazują istotne statystycznie różnice między nimi w ocenie analizowanych zachowań. Najistotniejszym

rezultatem badania jest wyodrębnienie listy zachowań z zakresu maksymalizmu moralnego, które można wykorzystać do konstrukcji metody, badającej percepcję takich zachowań przez społeczeństwo i jej podstawowych uwarunkowań – co jest głównym celem całego programu badawczego.

WPROWADZENIE

Zaproponowana w tym artykule problematyka wyrasta z dwóch nurtów badawczych. Pierwszy z nich, rozwijany na gruncie psychologii, dotyczy poznania społecznego i formułowania ocen interpersonalnych. Jak pokazują liczne badania w tym zakresie, interpretacja ludzkich zachowań opiera się na dwóch zasadniczych, w miarę odrębnych kategoriach: sprawnościowych i moralnych. Kategorie te stanowią podstawę formułowania ocen globalnych dotyczących innych ludzi i w konsekwencji podejmowania wobec nich odpowiednich zachowań (Wojciszke, Dowhyłuk, Jaworski, 1998; Wojciszke, 1999; Baryła, Wojciszke, 2000; Skarżyńska, 2003). Drugi nurt badań wywodzi się z socjologii. Dotyczy on zagadnienia dewiacji pozytywnej, które znalazło rozwinięcie w pracach takich znanych socjologów, jak: Znaniecki (1974), Merton (1982) czy Durkheim i Becker (za: Siemaszko, 1993).

Samo pojęcie dewiacji pozytywnej w potocznym odbiorze budzi zrozumiałe wątpliwości, a nawet opór. Najczęściej wynika to z faktu ogólnie słabego rozróżnienia w mowie

potocznej terminów dewiacja i patologia, co powoduje, że oba słowa kojarzone są najczęściej ze znaczeniem negatywnym. Dopiero analiza tych dwóch pojęć w kategoriach klinicznych pozwala na uwypuklenie istotnych różnic między nimi. W komentarzach do DSM (III-R i IV) wyraźnie podkreśla się, że z dewiacją społeczną mamy do czynienia przy niespełnianiu oczekiwań społecznych (przejawianie zachowań niezgodnych z normami moralnymi, prawnymi, konwencjami itp.), co nie jest tożsame z zaburzeniami psychicznymi (por. Sęk, 2001). Jednocześnie należy podkreślić, że przytaczane w podręcznikach psychologii definicje zachowania dewiacyjnego, które mówią o tym, iż jest to zachowanie wyraźnie odbiegające od społecznie przyjętych standardów postępowania, mają głównie charakter opisowy i nie przesądzają o jego negatywnej konotacji, choć od niej nie stronią (Meyer, 2003; Sęk, 2001). Przedstawienie maksymalizmu moralnego jako jednego z przejawów dewiacji pozytywnej jest próbą odpowiedzi na pytanie: Jakie jest miejsce i rola zjawisk skrajnie pozytywnych we współczesnym świecie i jakie mechanizmy psychologiczne leżą u podstaw najbardziej typowych reakcji społecznych na te zjawiska?

MAKSYMALIZM MORALNY JAKO DEWIAKCJA POZYTYWNA

Pozytywna dewiacja społeczna stała się przedmiotem analizy polskich socjologów pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku. Zostały wówczas sformułowane kryteria, które miały umożliwić przynajmniej wstępne wyodrębnienie interesujących nas zjawisk (Kwaśniewski, Kojder 1974; Kwaśniewski, 1976).

Pierwsze kryterium nawiązywało do normy statystycznej. Za dewiacyjne uznano zachowania odchylające się od normy w sensie statystycznym i odbiegające od obserwowalnej przeciętności. Oznacza to, że zachowania dewiacyjne są stosunkowo rzadkie, ale jednocześnie dość wyraziste. Mimo iż są udziałem mniejszości, nie można wobec nich pozostać obojętnym.

Drugie kryterium odnosi się do motywacji leżącej u podstaw pozytywnej dewiacji spo-

lecznej. Autorzy podkreślają jej nieegoistyczny charakter, co ma sugerować, iż możemy się spodziewać pozytywnych konsekwencji takich zachowań dla innych ludzi lub całej społeczności. Należy jednak pamiętać o tym, że z perspektywy psychologicznej nie można wykluczyć egotystycznego charakteru zachowań skrajnie pozytywnych, np. altruistycznych (por. Karyłowski, 1982; Doliński, 1988; Śliwak, 2001). Identyfikacja różnych mechanizmów uruchamiających zachowania o charakterze dewiacji pozytywnej jest o tyle ważna, iż przypisywanie ludziom określonych motywów może mieć wpływ na percepcję i ocenę ich zachowań, a w konsekwencji nawet na chęć uczenia się ich i wprowadzania w życie przez obserwatorów.

Kolejne kryterium zakłada, że pozytywna dewiacja społeczna jest wyrazem buntu w stosunku do standardów przyjętych w danym środowisku czy w jakiejś sferze działalności. Jednostka decydująca się na takie zachowanie przeciwstawia się w ten sposób miernocie, bylekości, znieczulicy, ogólnemu marazmowi, zawyżając standardy realizacji wartości uznawanych przez dane społeczeństwo. Z psychologicznego punktu widzenia można mieć uzasadnione wątpliwości, czy każda dewiacja pozytywna jest formą buntu. Nie ma wystarczających dowodów, aby twierdzić, że każde zachowanie pozytywne odbiegające od przeciętności jest wyrazem świadomego sprzeciwu jednostki, na przykład wobec opieszałości czy bierności ogółu. Równie dobrze może być wyrazem konformizmu lub odbywać się bez tak wnikliwej refleksji nad światem (Apter, 1982; McDermott, 2001; Oleszkowicz, w druku).

W końcu ostatnie kryterium mówi nam o tym, że skutki społeczne dewiacji pozytywnej, o ile występują, opisywane są jako obiektywnie pozytywna dezorganizacja społeczna (czyli reorganizacja jakiegoś porządku społecznego na wyższym poziomie cywilizacyjnym). Kryterium to jest najbardziej kłopotliwe, albowiem może być zweryfikowane jedynie w odległej perspektywie czasowej. Uniemożliwia to praktycznie zdiagnozowanie zachowań z zakresu dewiacji pozytywnej tu i teraz, tym bardziej że zgodnie z założeniami autorów o dewiacji pozytywnej można mówić tylko w przypadku

spełnienia wszystkich kryteriów.

Te – dość dyskusyjne – ramy teoretyczne określone dla dewiacji pozytywnej pozwalają jednak na wstępną analizę zjawiska maksymalizmu moralnego jako przykładu takiej dewiacji. Niemniej nasze rozważania muszą zostać wzbogacone o pewne modyfikacje, jakie do koncepcji Kwaśniewskiego i Kojdera wniosła Pawłowska (1985). Jej uwaga skoncentrowała się między innymi na problemie norm różnego typu. Pawłowska wskazała na istnienie tzw. norm rygorystycznych (czyli takich, których niespełnienie zasługuje na karę), norm z obszaru tolerancji (niespełnienie nie powoduje sankcji negatywnych, a spełnienie nie powoduje sankcji pozytywnych) oraz norm należących do obszaru maksymalizmu moralnego. Właśnie w przypadku maksymalizmu moralnego chodzi o zachowania spełniające normy z obszaru nieobowiązującego obywateli (nie są one powszechnie wymagane), przy czym niespełnienie tych norm nie powoduje ujemnych sankcji społecznych, a spełnienie zasługuje na uznanie, szacunek i aprobatę społeczną. Jeśli dodamy do tego, że zachowania takie są stosunkowo rzadkie, a ich pojawianie się jest nieodzowne, aby system wartości i norm mógł ewoluować – mamy przykład dewiacji pozytywnej w sferze moralności. Należy jednak pamiętać o tym, że zachowania związane z maksymalizmem moralnym, mimo iż zasługują na pozytywną ocenę społeczną z punktu widzenia norm lansowanych w danej kulturze, niekoniecznie taką pozytywną ocenę otrzymają w sądach indywidualnych. Percepcja społeczna takich zachowań będzie prawdopodobnie wyraźnie zróżnicowana, co w konsekwencji będzie miało wpływ na ich upowszechnianie się i wzbogacanie repertuaru zachowań znaczącej większości społeczeństwa.

MAKSYMALIZM MORALNY A KODY ETYCZNE

Problematykę maksymalizmu moralnego należałoby zakotwiczyć we współczesnych badaniach nad moralnością. Szczególnie przydatna w tym zakresie wydaje się wiedza na temat możliwości interpretowania zachowań

moralnych za pomocą kodów etycznych. Kod etyczny jest to wzór, klucz, za pomocą którego oceniane jest dane zachowanie moralne (Baryła, Wojciszke, 2000; Wojciszke, Baryła, 2002). Każdy kod ma swoją domenę treściową, względnie niezależną od pozostałych, zbudowaną wokół jakiejś centralnej wartości wyznaczającej pozytywność vs negatywność typowych dla siebie zachowań. Z badań przeprowadzonych przez wspomnianych autorów nad modularnością sądów moralnych w Polsce wynika, że prawie 100% zachowań o charakterze moralnym można wyjaśnić, odwołując się do trzech kodów etycznych: etyki autonomii, etyki dobra powszechnego i etyki godności. Oznacza to, że ludzie, uznając jakieś zachowanie za moralne lub niemoralne, odwołują się do wartości, które mogą być przestrzegane lub łamane w wymienionych kodach. **Etyka autonomii** jest skoncentrowana na dobru/krzywdzie innego, konkretnego człowieka, i on też jest bezpośrednim odbiorcą określonych zachowań moralnych. Tym samym główną wartością tej etyki jest dobro jednostki, poszanowanie jej wolności i praw, lojalność wobec niej, pomaganie i wspieranie innych ludzi. Z kolei **etyka dobra powszechnego** jest skoncentrowana na dobru/stracie społeczności ludzkiej w ogóle oraz na zasadach, dzięki którym społeczeństwo może istnieć. Rozpatrywane w ramach tej etyki zachowania dotyczą podstawowych norm funkcjonowania społecznego dotyczących problematyki sprawiedliwości, poszanowania prawa, poszanowania prawdy, równości, działania na rzecz ludzi w ogóle itp. W końcu, **etyka godności** wskazuje na to, że podstawową wartością jest życie w godny sposób, tzn.: zwracanie uwagi na wartości duchowe i pogarda dla wartości materialnych, dotrzymywanie słowa, pielęgnacja „zdolności honorowych”, „zachowanie twarzy”, utrzymanie czystości (klasy, kasty, rasy), podtrzymywanie tradycji itp. Jest to etyka nadająca godności człowieka walor moralny, zakładająca, że utrata godności jest zła i zasługuje na potępienie. Zgodnie z wynikami badań psychologicznych o aktywizacji danego kodu w trakcie formułowania oceny społecznej decyduje bliskość i częstość jego używania w przeszłości, a ponadto każdy kod

ma swoje specyficzne konteksty wywoławcze (sygnały), które mogą się pojawiać w konkretnych sytuacjach. Wielość kodów etycznych współwystępujących u jednostki wskazuje na możliwość nie tylko interindywidualnego, ale i intraindywidualnego zróżnicowania w zakresie formułowania sądów moralnych, co może być zagadnieniem bardzo interesującym również z punktu widzenia oceny zachowań reprezentujących maksymalizm moralny (Wojciszke, 1999; Baryła, Wojciszke, 2000; Wojciszke, Baryła, 2000, 2002).

PROBLEM BADAWCZY

Zaprezentowane w tym artykule wyniki stanowią wstępny etap badań, których głównym celem jest poszukiwanie uwarunkowań i mechanizmów zróżnicowanej, indywidualnej oceny zachowań społecznych z zakresu maksymalizmu moralnego. Jest to jednocześnie poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o to, w jakich warunkach i okolicznościach interesujące nas zachowania mają szansę się upowszechniać i co na aktualnym etapie rozwoju społecznego najbardziej je blokuje. Ponieważ, jak wynika z analizy kryteriów dewiacji pozytywnej, nie dysponujemy jednoznacznymi przesłankami do wyodrębnienia tego, co za taką dewiację może być uznane, postanowiliśmy odwołać się w tym zakresie do opinii społecznej. Stąd pierwsze szczegółowe pytania:

1. Na ile zachowania z zakresu maksymalizmu moralnego są w społeczeństwie rzeczywiście pożądane i od czego to zależy?

2. Czy możliwe jest ustalenie listy zachowań z zakresu maksymalizmu moralnego, które osiągną jednoznacznie pozytywną ocenę społeczną?

Następne pytania problemowe uwzględniają wprowadzone do badań kody etyczne oraz różnice wiekowe między grupami badanych osób:

3. Jak oceniane są zachowania reprezentujące maksymalizm moralny w ramach różnych kodów etycznych?

4. Jakie podobieństwa i różnice występują między młodzieżą i osobami starszymi w sposobie oceny zachowań odnoszących się do

maksymalizmu moralnego?

METODA

Grupa badana

W badaniach wzięło udział łącznie 405 osób z dwóch grup wiekowych. Grupę I (255 osób) stanowiła młodzież w wieku 15–19 lat z Wrocławia oraz kilku mniejszych miejscowości: Lubina, Złotoryi, Bielska-Białej, Żagania. Grupę II (150 osób) tworzyły osoby starsze, w wieku 55–91 lat, które wkraczały lub wkroczyły w okres emerytalny (m.in. członkowie klubów seniora lub podopieczni domów opieki społecznej z Wrocławia i Kobierzyca).

Te dwie grupy, w tak różnym wieku, zostały wybrane celowo. Pierwsza z nich miała reprezentować okres rozwojowy charakteryzujący się młodzieńczym entuzjazmem i idealistycznymi przekonaniami na temat wizji szczęśliwego społeczeństwa, druga zaś reprezentowała ludzi z dużym doświadczeniem życiowym, którzy mieli okazję wielokrotnie weryfikować swoje przekonania i być podmiotem, jak i przedmiotem licznych zachowań społecznych o charakterze moralnym.

Procedura badawcza

W badaniach został wykorzystany zestaw 52 zachowań społecznych skonstruowany na podstawie Kwestionariusza Etyk (Wojciszke, Baryła, 2002):

- 29 zachowań miało charakter pozytywny i zostały one uznane przez sędziów kompetentnych za reprezentatywne dla maksymalizmu moralnego. Sędziami kompetentnymi było 12 studentów IV roku psychologii z Instytutu Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, którzy wcześniej zapoznali się z koncepcją teoretyczną dewiacji pozytywnej (w tym dewiacji z zakresu maksymalizmu moralnego). Jednocześnie zachowania te, na podstawie analizy treściowej, zostały odpowiednio rozdzielone do trzech kodów etycznych: etyki autonomii, dobra powszechnego i godności.
- 23 zachowania miały charakter negatywny i pełniły rolę buforów.

- Osoby oceniały każde zachowanie według głoszonych w naszej kulturze zasad i norm postępowania, odpowiadając na pytanie: Czy z punktu widzenia głoszonych w naszej kulturze norm społecznych dane zachowanie jest pożądane? Oceny były zaznaczane na 7-punktowej skali: od „zdecydowanie niepożądane” (–3) do „zdecydowanie pożądane” (+3).

Ponieważ głównym celem tego badania było ustalenie listy zachowań z zakresu maksymalizmu moralnego, które obiektywnie zasługują na pozytywną ocenę społeczną, niezależnie od indywidualnych doświadczeń i upodobań, w instrukcji tak sformułowano podstawowe pytanie, aby wymusić na osobie badanej ocenę zachowania z innego punktu widzenia niż jej własny. Zabieg ten okazał się dość trudny w percepcji osoby badanej, niemniej jednak można uznać, iż stawiany cel

zasadniczo został osiągnięty.

WYNIKI

Poniżej zostały przedstawione wyniki badań dotyczące wyłącznie zachowań moralnych o konotacji pozytywnej (pominięto buforowe zachowania o charakterze negatywnym). W poszczególnych tabelach przedstawiono informację o częstości wyborów odpowiedzi dokonywanych przez młodzież i osoby starsze, a odnoszących się do oceny danego zachowania jako „trochę pożądanego” (TP), „pożądanego” (P), „niepożądanego” (NP) lub „obojętnego” (O). Pierwsza grupa zachowań związana jest z etyką autonomii. Tabela 1 zawiera frekwencję odpowiedzi, natomiast tabela 2 przedstawia istotność różnic między ocenami poszczególnych zachowań dokonywanymi przez młodzież

Tabela 1. Frekwencja odpowiedzi odnoszących się do zachowań reprezentujących etykę autonomii

ZACHOWANIA	MŁODZIEŻ [% odpowiedzi]				STARSI [% odpowiedzi]			
	NP	O	TP	P	NP	O	TP	P
A1. Ktoś bezinteresownie i systematycznie pomaga osobie niepełnosprawnej	6	4	8	82	2	2	4	92
A2. Ktoś oddaje obcej chorej osobie własną nerkę lub szpik kostny	4	3	13	80	2	3	6	89
A3. Ktoś dzieli się wygraną pieniężną z biednym znajomym	7	6	14	73	3	5	13	79
A4. Ktoś, narażając własne zdrowie pomaga innej osobie w sytuacji bezpośredniego zagrożenia	18	8	9	65	6	5	12	76
A.5 Rodzina adoptuje przewlekłe chore dziecko	14	15	20	51	8	9	9	74
A6. Osoba z własnej inicjatywy zwraca pokątną nadwyżkę omyłkowo wydanej reszty	28	17	13	42	8	0	2	90
A7. Ktoś zaprasza na rodzinny świąteczny obiad samotnego, zdziwaczalego sąsiada	20	18	22	40	7	9	20	64
A8. Rodzice decydują się na oddanie organów zmarłego dziecka	27	22	13	38	10	5	7	78
A9. Ktoś, kto słyszy zza ściany awanturę i przeraźliwe krzyki u sąsiada, idzie sprawdzić, co się tam dzieje	24	18	22	36	11	3	8	78
A10. Kobieta decyduje się na utrzymanie ciąży zagrażającej jej życiu	23	27	20	30	20	18	13	49

NP– ocena zachowania jako niepożądanego (odpowiedź –3, –2, –1); O – ocena neutralna („ani niepożądane, ani pożądanego”; odpowiedź 0); TP – ocena zachowania jako „trochę pożądanego” (+1); P – ocena zachowania jako „pożądanego” (+2, +3).

i osoby starsze.

Jak wynika z tabeli 1, na dziesięć zachowań reprezentujących etykę autonomii pięć zostało uznanych za pożądane lub bardzo pożądane z punktu widzenia głoszonych norm przez ponad połowę osób badanych z każdej grupy. Tym samym zachowania te można uznać za reprezentatywne dla dewiacji pozytywnej w zakresie maksymalizmu moralnego. Interesujący jest również rezultat wskazujący na to, że prawie wszystkie zaprezentowane zachowania zyskują pozytywną ocenę u większości osób w grupie starszej, podczas gdy w grupie młodzieży ocenę tę są bardziej zróżnicowane, nie wyłączając sporej liczby ocen negatywnych. Ponadto analiza wyników (por. tab. 2) przeprowadzona oddzielnie dla każdego zachowania oraz sumy zachowań w omawianych grupach wiekowych pokazuje, że grupa osób starszych, w porównaniu z młodzieżą, istotnie częściej pozytywnie ocenia zachowania z zakresu maksymalizmu moralnego w ramach etyki autonomii, tzn. uznaje je za bardziej pożądane z punktu widzenia norm społecznych. Dla wszystkich zachowań w ramach etyki autonomii średnia ocen w grupie młodzieży wyniosła 12,02, w grupie starszych 18,44 (różnica istotna statystycznie; $t=-7,13$; $p=0,0000$).

Podobne rezultaty otrzymano jako wynik analizy zachowań odnoszących się do etyki

dobra powszechnego. Z dziewięciu zachowań reprezentujących ten kod etyczny pięć uzyskało pozytywną i bardzo pozytywną ocenę u ponad połowy osób badanych z obu grup (por. tab. 3). Również w tym przypadku wszystkie zachowania są nie tylko wyżej ocenione przez osoby starsze, ale także uzyskały frekwencję odpowiedzi (+2 i +3) znacznie przekraczającą próg 50% (por. tab. 3 i 4).

Dla etyki dobra powszechnego średnia ocen w grupie młodzieży wyniosła 7,23, a w grupie starszych 14,25 (różnica istotna statystycznie; $t=-7,15$; $p=0,0000$).

Ostatnia grupa zachowań dotyczy etyki godności. Z dziesięciu zachowań przedstawionych do oceny pięć uzyskało wyznaczony 50% próg odpowiedzi „pożądane” lub „bardzo pożądane” w obu grupach. Tak jak w poprzednich przypadkach, zachowania te można uznać za reprezentatywne dla dewiacji pozytywnej w zakresie maksymalizmu moralnego, tym razem w kodzie etyki godności. Jednocześnie relacje między grupą osób starszych i młodzieżą układają się podobnie jak w etyce autonomii i dobra powszechnego (por. tab. 5 i 6). Średnia ocen w grupie młodzieży wyniosła 9,21, a w grupie starszych 16,99 (różnica istotna statystycznie; $t=-8,34$; $p=0,0000$).

Systematycznie powtarzająca się różnica między grupą ludzi młodych i starszych wyma-

Tabela 2. Istotność różnic między średnimi ocenami poszczególnych zachowań u młodzieży i osób starszych (test t dla prób niezależnych) – etyka autonomii

ZACHOWANIA	ŚREDNIA: MŁODZIEŻ	ŚREDNIA: STARSI	T	P	DF	N1	N2
A1	2,21*	2,49	-2,19	0,029	403	214	150
A2	2,16*	2,44	-2,53	0,011	402	254	150
A3	1,86	1,97	-0,96	0,33	402	254	150
A4	1,47*	1,83	-2,22	0,02	401	254	149
A5	1,17*	1,73	-3,48	0,0005	403	255	150
A6	0,55*	2,13	-8,43	0,0000	403	255	150
A7	0,81*	1,49	-4,16	0,00003	401	255	148
A8	0,51*	1,75	-6,84	0,0000	402	214	149
A9	0,64*	1,70	-6,35	0,0000	403	255	150
A10	0,55*	0,93	-2,21	0,03	402	254	150
Etyka autonomii	12,02*	18,44	-7,13	0,00000	395	251	146

* poziom istotności $p<0,05$

Tabela 3. Frekwencja odpowiedzi odnoszących się do zachowań reprezentujących etykę dobra powszechnego

ZACHOWANIA	MŁODZIEŻ [% odpowiedzi]				STARSI [% odpowiedzi]			
	NP	O	TP	P	NP	O	TP	P
1. Osoba zwraca uwagę wandalom niszczącym dobro publiczne	21	7	13	59	10	1	10	79
D2. Sprawca szkody materialnej zgłasza się do poszkodowanego, mimo iż mógłby pozostać niewykryty	20	9	14	57	12	3	3	92
D3. Osoba będąca świadkiem przestępstwa z własnej inicjatywy zgłasza gotowość składania zeznań	21	10	12	57	7	5	9	79
D4. Osoba reaguje na apel PCK i wyjeżdża za granicę pomagać w walce z groźną epidemią	13	10	21	56	7	7	16	70
D5. Osoba reaguje na niesprawiedliwe traktowanie innych nawet wtedy, gdy jej interwencja spotyka się z dezaprobatą otoczenia	14	18	18	50	4	2	9	85
D6. Osoba płaci wszystkie podatki, chociaż część dochodów mogłaby ukryć	19	18	21	42	9	5	7	79
D7. Osoba ujawnia cudze krętownice nawet wtedy, gdy może to być dla niej samej bardzo niekorzystne	35	13	17	35	9	8	16	67
D8. Ktoś z zasady nie kupuje rzeczy, które mogą pochodzić z kradzieży	23	29	15	33	30	4	3	63
D9. Ktoś rezygnuje z intratnej posady na rzecz osoby bardziej kompetentnej	34	31	16	19	15	16	15	54

Tabela 4. Istotność różnic między średnimi ocenami poszczególnych zachowań u młodzieży i osób starszych (test t dla prób niezależnych) – etyka dobra powszechnego

ZACHOWANIA	ŚREDNIA: MŁODZIEŻ	ŚREDNIA: STARSI	T	P	DF	N1	N2
D1	1,10*	1,74	-3,47	0,0005	402	254	150
D2	1,10*	1,86	-4,03	0,00006	402	254	150
D3	1,05*	1,83	-4,26	0,00002	401	254	149
D4	1,33*	1,68	-2,24	0,02	403	255	150
D5	1,11*	1,94	-5,59	0,00001	402	254	150
D6	0,84*	1,86	-6,06	0,0000	400	253	150
D7	0,31*	1,53	-6,67	0,0000	401	254	149
D8	0,49*	0,87	-1,90	0,057	402	255	149
D9	-0,14*	1,09	-6,99	0,0000	402	255	149
Etyka dobra powszechnego	7,23*	14,25	-7,15	0,00000	392	249	145

Tabela 5. Frekwencja odpowiedzi odnoszących się do zachowań reprezentujących etykę godności

ZACHOWANIA	MŁODZIEŻ [% odpowiedzi]				STARSI [% odpowiedzi]			
	NP	O	TP	P	NP	O	TP	P
G1. Osoba religijna przestrzega zasad swojej wiary nawet wtedy, gdy jest wyśmiewana	11	12	11	66	8	3	6	91
G2. Osoba dotrzymuje obietnicy danej innym nawet, gdy wiąże się to z osobistymi kosztami	13	10	13	64	10	3	10	77
G3. Osoba wyciąga pomocną dłoń do kogoś, z kim od dłuższego czasu żyła w niezgodzie	14	11	19	56	5	4	6	85
G4. Ktoś przyznaje się do popełnienia poważnego błędu nawet wtedy, gdy nikt go z tym błędem nie kojarzy	20	12	18	50	7	3	9	81
G5. Osoba dotrzymuje przyrzeczenia danego samej sobie, że z chwilą otrzymania stałej pracy będzie systematycznie pomagać jakiejś biednej rodzinie	15	13	22	50	4	5	11	79
G6. Osoba ma odwagę głosić swoje poglądy, narażając się na ironię ze strony większości	17	23	18	42	7	7	10	76
G7. Osoba nie powiela plotek o swoim konkurencie nawet wtedy, gdy mogą one przynieść jej wymierną korzyść	23	15	20	42	14	6	7	73
G8. Ofiara przebacza sprawcy napadu	24	21	23	32	13	9	20	58
G9. Osoba, wierna swoim zasadom, postanawia rozpocząć współżycie seksualne dopiero z partnerem, z którym zdecyduje się spędzić resztę życia	25	24	16	35	4	16	7	73
G10. Osoba świadomie rezygnuje z części propozycji zarobkowych, aby mieć więcej czasu na rozwój duchowy	33	32	19	16	17	21	23	39

Tabela 6. Istotność różnic między średnimi ocenami poszczególnych zachowań u młodzieży i osób starszych (test t dla prób niezależnych) – etyka godności

ZACHOWANIA	ŚREDNIA: MŁODZIEŻ	ŚREDNIA: STARSI	T	P	DF	N1	N2
G1	1,56*	1,99	-2,65	0,008	401	253	150
G2	1,38*	1,76	-2,31	0,021	400	252	150
G3	1,20*	2,16	-5,91	0,0000	403	255	148
G4	0,98*	1,86	-5,39	0,0000	402	254	149
G5	1,14*	1,95	-5,25	0,0000	395	247	150
G6	0,89*	1,68	-4,96	0,00001	401	254	149
G7	0,76*	1,59	-4,71	0,00001	401	254	149
G8	0,52*	1,32	-4,60	0,00001	399	253	148
G9	0,55*	1,85	-7,26	0,0000	403	255	150
G10	-0,06*	0,89	-5,97	0,0000	402	255	149
Etyka godności	9,21*	16,99	-8,34	0,0000	384	240	146

ga obszerniejszego komentarza. Wydaje się, iż istnieje co najmniej kilka przyczyn tego zjawiska. Po pierwsze, być może w odpowiedziach młodych ludzi bardziej ujawnia się wpływ wszechobecnego relatywizmu wartości. Współczesna kultura zachodnia zwiększyła obszar tolerancji w odniesieniu do różnych zachowań i poglądów, co z jednej strony jest pozytywne, bo poszerza obszar wolności jednostki, z drugiej zaś, niestety, przyczynia się do rozmywania granic między dobrem i złem. Po drugie, jest dość prawdopodobne, iż na wybory ludzi starszych wpływa ich doświadczenie życiowe i wnioski, jakie z niego wyciągnęli. Psychologiczne koncepcje rozwoju człowieka w ciągu życia podkreślają ważność sfery wartości – czy wręcz sfery duchowej – dla osiągania poczucia spełnienia i samozadowolenia. Największych przemian w tym zakresie oczekuje się właśnie u ludzi dojrzałych, często wkraczających w wiek senioralny, albowiem mają już oni za sobą okres najbardziej intensywnej walki o materialne dobra czy intratne stanowiska i zmienia się im perspektywa życiowa (por. Straś-Romanowska, 1999). Nie można również wykluczyć, iż starszych ludzi „stać” na pozytywną ocenę zachowań reprezentujących maksymalizm moralny, ponieważ z jednej strony sami mogą być beneficjentami takich zachowań, z drugiej zaś społeczeństwo od nich takich zachowań raczej już nie oczekuje (lub swoje oczekiwania dość mocno ogranicza).

Następna grupa wyników dotyczy porównania kodów etycznych uwzględnionych w badaniach. Interesowała nas odpowiedź na pytanie: Czy istnieją różnice w ocenie

zachowań w ramach poszczególnych etyk i jak kształtuje się to w badanych grupach wiekowych? Ponieważ skala ocen zawierała odpowiedzi od „zdecydowanie niepożądane” (–3) do „zdecydowanie pożądane” (+3), średnia ocen wskazywała na to, jak bardzo pożądane są zachowania z zakresu maksymalizmu moralnego reprezentujące kolejne kody etyczne. Najwyższe wyniki uzyskano w etyce autonomii (grupa młodzieży: 1,21; grupa osób starszych: 1,84). Na drugim miejscu w obu grupach plasuje się etyka godności (grupa młodzieży: 0,93; grupa osób starszych: 1,69). Wyniki uzyskane w odniesieniu do etyki godności są istotnie niższe od wyników w etyce autonomii (dla grupy młodzieży $t=5,7$; $p=0,0000$; dla osób starszych $t=2,65$; $p=0,008$). Ostatnie miejsce zajmuje etyka dobra powszechnego ze średnimi: dla młodzieży 0,82, zaś dla osób starszych 1,57. Wyniki w ramach tej etyki również istotnie różnią się od dwóch pozostałych (por. tab. 7 i 8).

Omawiane wyniki pozostają w zgodzie z rezultatami uzyskanymi przez Wojciszke i Baryłę (2002). Autorzy badali nasilenie uczuć pozytywnych i negatywnych jako reakcji na „cnotliwe” lub „grzeszne” zachowania reprezentujące daną etykę. Okazało się, że najsilniejsze reakcje, zarówno negatywne, jak i pozytywne, wzbudzały zachowania łamiące lub podtrzymujące normy związane z etyką autonomii. Kolejne miejsca zajmowały: etyka godności i dobra powszechnego. Mimo uzyskania takiej samej kolejności należy zaznaczyć, że różnice wykazane przez Wojciszke i Baryłę nie są tak wyraźne, jak te dotyczące maksymalizmu moralnego. Być może wynika to z faktu, że maksymalizm mo-

Tabela 7. Istotność różnic między średnimi wartościami ocen udzielanych przez młodzież w poszczególnych etykach – wyłącznie w odniesieniu do zachowań pozytywnych (test t dla prób zależnych)

	ETYKA AUTONOMII ŚREDNIA = 1,21	ETYKA DOBRA POWSZECHNEGO ŚREDNIA = 0,82	ETYKA GODNOŚCI ŚREDNIA = 0,93
ETYKA AUTONOMII	–	$T = 7,34^*$ $P = 0,0000$	$T = 5,70^*$ $P = 0,0000$
ETYKA DOBRA POWSZECHNEGO	$T = 7,34$ $P = 0,0000$	–	$T = -2,11^*$ $P = 0,03$
ETYKA GODNOŚCI	$T = 5,70$ $P = 0,0000$	$T = -2,11$ $P = 0,03$	–

Tabela 8. Istotność różnic między średnimi wartościami ocen udzielanych przez osoby starsze w poszczególnych etykach – wyłącznie w odniesieniu do zachowań pozytywnych (test t dla prób zależnych)

	ETYKA AUTONOMII ŚREDNIA = 1,84	ETYKA DOBRA POWSZECHNEGO ŚREDNIA = 1,57	ETYKA GODNOŚCI ŚREDNIA = 1,69
ETYKA AUTONOMII	–	T = 4,86* P = 0,0000	T = 2,65* P = 0,008
ETYKA DOBRA POWSZECHNEGO	T = 4,86 P = 0,0000	–	T = –1,94* P = 0,053
ETYKA GODNOŚCI	T = 2,65 P = 0,008	T = –1,94 P = 0,053	–

ralny jako wyraz pewnej skrajności prowokuje do formułowania bardziej wyrazistych ocen. Z drugiej strony należy pamiętać o tym, iż w badaniach własnych próbowaliśmy pytać o ocenę zachowań zrelatywizowaną w stosunku do panujących norm społecznych (a nie o własne odczucia), co zapewne tylko w części koresponduje z osobistymi przeżyciami badanych.

DYSKUSJA

Ostateczne rezultaty przeprowadzonych badań własnych można podsumować w kilku punktach:

1. Udało się wyodrębnić 15 zachowań, które spełniły założone kryteria dotyczące maksymalizmu moralnego, tzn.:

- są stosunkowo rzadkie (kryterium to przyświecało sędziom kompetentnym przy wstępnym doborze zachowań do kwestionariusza),
- uzyskały w opinii co najmniej 50% badanych w każdej grupie wiekowej ocenę zachowań pożądaną społecznie. Ocena ta była formułowana z punktu widzenia funkcjonujących norm społecznych, co w pewnym uproszczeniu można traktować jako wyraz pozytywności i uniwersalności poszczególnych zachowań, a tym samym uznać je za godne rozpowszechniania (por. Wojciszke, Baryła, 2002).

2. Wszystkie zachowania pozytywne moralnie otrzymały również oceny negatywne (wskazujące na ich niepożądany charakter), co oznacza, że nie udało się ustalić zachowań bezspornie pozytywnych w ocenie społecznej. Jakże mogą być przyczyny formułowania takich negatywnych ocen? Prawdopodobnie można

ich poszukiwać w nieprawidłowościach procesu socjalizacji, którego głównym efektem jest niezrozumienie istoty norm społecznych, w nonkonformizmie, relatywizmie wartości oraz trudnościach z oddzieleniem oceny osobistej od oceny formułowanej z punktu widzenia normy społecznej. Przyczyny te są oczywiście jedynie hipotetyczne i w dalszej perspektywie powinny być poddane weryfikacji empirycznej.

3. Stwierdzono różnice w ocenie zachowań moralnie pozytywnych reprezentujących poszczególne kody etyczne. Badania wśród młodzieży i osób starszych ujawniają, że najwyżej (czyli jako najbardziej pożądaną) oceniane są zachowania reprezentujące kod autonomii. Drugie miejsce zajmują zachowania związane z kodem godności, a na trzecim miejscu jest dobro powszechne. Podobna hierarchia wystąpiła w cytowanych wcześniej badaniach Wojciszke i Baryły (2002). Uzyskana kolejność może być rezultatem pewnych procesów historycznych. Etykę autonomii uważa się za najstarszą, rozwijaną w procesie ewolucji w celu ochrony dobra jednostki, albowiem dobro takie miało służyć przetrwaniu i rozwojowi gatunku ludzkiego. Z kolei etyka dobra powszechnego jest zjawiskiem stosunkowo młodym i przez to jeszcze słabo zakorzenionym w świadomości społecznej. Jej rozwój wiąże się z procesem powstawania skomplikowanych organizacji społecznych, w tym międzynarodowych. Wydaje się, że potrzeba przestrzegania tej etyki będzie stopniowo wzrastać wraz z nasilaniem się zjawiska globalizacji i zacieraniem się granic przestrzennych i politycznych między państwami.

4. Badania porównawcze grupy młodzieży i osób starszych wykazują, że:

- osoby starsze generalnie wyżej oceniają analizowane zachowania z zakresu maksymalizmu moralnego,
- osoby starsze istotnie częściej oceniają zachowania pozytywne moralnie jako pożądane lub zdecydowanie pożądane.

5. Dodatkowo stwierdzono, że osoby starsze są bardziej radykalne niż młodzież w formułowaniu ocen, zarówno w odniesieniu do zachowań pozytywnych moralnie, jak i negatywnych moralnie (średnia suma ocen skrajnych wynosiła odpowiednio: 22,04 i 17,48; $t = -4,54$,

$p = 0,0000$).

6. Najistotniejszym rezultatem badania jest wyodrębnienie listy zachowań z zakresu maksymalizmu moralnego, którą można wykorzystać do konstrukcji metody badającej percepcję takich zachowań przez społeczeństwo – co jest głównym celem całego programu badawczego. Należy jednak zwrócić uwagę na to, iż nie uzyskano ani jednej kwalifikacji 100%. Lista została ustalona w sposób arbitralny, co świadczy o tym, że ocena takich zachowań przez społeczeństwo nie jest jednoznaczna. Nie można też wykluczyć, iż mimo sformułowania odpowiedniej instrukcji nie udało się w dosta-

tecznym stopniu zmienić perspektywy formułowania ocen przez osoby badane i oderwać ich od indywidualnych doświadczeń i osobistych nastawień.

LITERATURA

- Apter M.J. (1982), *Negativism & Conformity* [w:] M.J. Apter (red.), *The experience of motivation: The of Psychological reversals*, 196–226. London: Academic Press.
- Baryła W., Wojciszke B. (2000), Potoczne rozumienie moralności: badania psychologicznej realności etyki godności i etyki produktywności. *Przegląd Psychologiczny*, t. 43, 4, 423–445.
- Doliński D. (1988), Egotystyczny Samarytanin. Autohandicapowa interpretacja zachowań prospołecznych. *Przegląd Psychologiczny* 2, 543–553.
- Karyłowski J. (1982), *O dwóch typach altruizmu*. Wrocław, Warszawa i in.: Ossolineum.
- Kwaśniewski J. (1976), Pozytywna dewiacja społeczna. *Studia Socjologiczne* 3 (62), 215–233.
- Kwaśniewski J., Kojder J. (1974), Reakcja społeczna na zachowania dewiacyjne. *Studia Socjologiczne* 2 (53), 219–232.
- McDermott M. (2001), Rebelliousness [w:] M.J. Apter (red.), *Motivational styles in everyday life: a guide to reversal theory*, 167–185. Washington DC: American Psychological Association.
- Merton R.K. (1982), *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: PWN.
- Meyer R. (2003), *Psychopatologia*. Gdańsk: GWP.
- Oleszkowicz A. (w druku), *Bunt młodzieńczy. Uwarunkowania. Formy. Przejawy. Skutki*. Wydawnictwo: Scholar.
- Pawłowska J. (1985), Tak zwana dewiacja pozytywna. *Studia Socjologiczne* 2 (97), 93–112.
- Sęk H. (2001), *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*. Warszawa: Scholar.
- Skarżyńska K. (2003), Moralnościowe vs sprawnościowe spostrzeganie rzeczywistości a postawy i zachowania społeczne. *Studia Psychologiczne*, t. 4, z. 3, 5–24.
- Straś-Romanowska M. (1999), Rozwój osobowy. Próba konceptualizacji problemu w nawiązaniu do psychologii *life-span*. *Forum Psychologiczne* 4(2), 115–127.
- Śliwak J. (2001), *Osobowość altruistyczna*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Wojciszke B. (1999), Grzech czy porażka? Moralne i sprawnościowe kategorie w potocznym rozumieniu świata społecznego [w:] B. Wojciszke, M. Jarymowicz (red.), *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych*, 34–51. Warszawa: PWN.
- Wojciszke B., Baryła W. (2000), Potoczne rozumienie moralności: pięć kodów etycznych i narzędzie ich pomiaru. *Przegląd Psychologiczny*, tom 43, 4, 395–421.
- Wojciszke B., Baryła W. (2002), Potoczne rozumienie moralności [w:] M. Lewicka, J. Grzelak (red.), *Jednostka i społeczeństwo*, 49–63. Gdańsk: GWP.
- Wojciszke B., Dowhyluk M., Jaworski M. (1998), Moral and competence-related traits: How do they differ? *Polish Psychological Bulletin*, 29 (4), 283–294.